

लेखप्रकाशन विवरण: सङ्कलन: २०७७/०४/०८, समीक्षण: २०७७/०४/२१, सुधार: २०७७/०५/०१, स्वीकृत: २०७७/५/२२

ढुङ्गाको ढुसाउने भानुभक्त पोखरेल

तिलकप्रसाद लम्साल, पीएचडी

उपप्राध्यापक, नेपाली शिक्षा विभाग

नेपाल खुला विश्वविद्यालय, मानभवन, ललितपुर

tilaklamsal522@gmail.com

लेखसार

प्रस्तुत आलेख भानुभक्त पोखरेलको काव्यकारितासँग सम्बन्धित छ। यसमा कवि पोखरेलको सङ्क्षिप्त परिचय, उनका प्रकाशित कृति तथा सम्पादनको चर्चा गर्नुका साथै उनका कवितामा व्यक्त विषयवस्तुगत, भावगत र शैलीगत ढाँचामा देखिने विविध प्रवृत्तिहरू, बिम्बप्रतीक योजना, छन्द एवम् लयविधान तथा उनको भाषाशैलीका सम्बन्धमा समीक्षा गरिएको छ। त्यसै गरी उनको 'ढुङ्गाको ढुसा' कविता सङ्ग्रहअन्तर्गत समाविष्ट पचास वटा कविताहरूलाई रचनाकाल क्रमगत ६ समूहमा राखेर विभिन्न कोणहरूबाट सङ्क्षिप्त विवेचना गरिएको छ। यस क्रममा पोखरेलका प्रारम्भिक कविताहरूमा रोमान्टिक भावधारा सल्बलाएको र त्यसपछिका कविताहरूमा उनले आफ्ना जीवनवादी तथा कर्मवादी चिन्तन, साहित्यकला सम्बन्धी आफ्ना सिर्जन मान्यता, प्रकृतिप्रेम, देशप्रेम, राजनीतिक बेथिति, सामाजिक विकृति, विसङ्गति, अन्याय, अत्याचार, भ्रष्टाचार, पश्चिमी संस्कृतिको छाडा प्रवृत्ति तथा मानवीय मूल्यमान्यताको ह्रासप्रति कठोर व्यङ्ग्य गरेका अनि उत्तरवर्ती कविताहरूमा नेपालीहरूको वीरताको गुणगान, शान्तिको कामना, काव्यकवितासम्बन्धी आफ्ना मान्यताहरूमा प्रौढता र स्पष्ट चिन्तन तथा कविताहरूमा परिष्कार, परिमार्जनतर्फ संशोधन परिमार्जनतर्फ पोखरेल आकर्षित देखिएका छन् भन्ने निष्कर्ष निकालिएको छ।

मुख्य पदपदावली: उर्ध्वगामिता, चैतन्य, जडता, परिष्कारवादी, सृजनसाधना

१. विषय प्रवेश

१.१ सङ्क्षिप्त परिचय

वि.सं.१९९३ असोज ८ गते ओयाम, पाँचथरमा पिता प्रेमनारायण र माता लक्ष्मीदेवीका सुपुत्रका रूपमा जन्मिएका भानुभक्त पोखरेलको ७७ वर्षको उमेरमा २०७० कार्तिक १९ गते ॐ हस्पिटल, काठमाडौँमा निधन भएको हो। संस्कृतमा साहित्याचार्य र नेपालीमा एम.ए. गरेका पोखरेल तेह्रथुमको आठराई क्याम्पसबाट प्राध्यापन सुरु गरेर महेन्द्र मोरङ तथा स्नातकोत्तर क्याम्पस विराटनगरमा ३८ वर्षको सेवापछि २०६० सालमा सेवा निवृत्त भएका हुन्। 'मृत्युञ्जय' महाकाव्यका लागि २०४७ सालको मदन पुरस्कार प्राप्त गरेका पोखरेलले सर्वोत्तम वक्ता स्वर्णपदक (२०२३ आठराई, तेह्रथुम) षडानन्द प्रतिभा पुरस्कार (२०४३ : विराटनगर), दीर्घ सेवा पदक (२०५३ : त्रिवि), प्रतिभा पुरस्कार (२०५५ : विराटनगर), आदिकवि भानुभक्त पुरस्कार (२०६४ : काठमाडौँ) आदि पदक तथा पुरस्कारहरू प्राप्त गरेका छन् भने देशविदेशका विभिन्न साहित्यिक सङ्घसंस्थाहरूद्वारासमेत सम्मान अभिनन्दन प्राप्त देखिन्छन्।

१.२ प्राकशित कृति तथा सम्पादन

कवितासङ्ग्रह-४, खण्डकाव्य-४, महाकाव्य-३, समालोचना सङ्ग्रह-६ र एउटा रचनाकौशलका स्रष्टा पोखरेल प्रमुखतः कवि हुन्। उनका काव्यकवितातर्फ **उन्वौको फूल** (कवितासङ्ग्रह, २०२७), **राष्ट्रमाता** (खण्डकाव्य, २०२७), **मान्छेको म** (खण्डकाव्य, २०३३), **मेरी देवयानी** (खण्डकाव्य, २०३८), **फूलबारी** (बालकवितासङ्ग्रह, २०४३), **मृत्युञ्जय** (महाकाव्य, २०४७), **परासरको सृष्टियोग** (खण्डकाव्य, २०५१), **ढुङ्गाको ढुसा** (कवितासङ्ग्रह,

२०५३), जागृति राग (महाकाव्य, २०५६), मुसाको सिङ (कवितासङ्ग्रह, २०६१) र हिमवत्खण्ड (महाकाव्य, २०६४) प्रकाशित छन् । त्यसै गरी समालोचनातर्फ साहित्यिक अनुशिलन (२०३५), कवि घिमिरे र उनका काव्यचिन्तन (२०३९), सिद्धान्त र साहित्य (२०४०), साहित्यिक समीक्षासङ्ग्रह (२०५५) र कवि घिमिरेको रचनायोग (२०५९) तथा रचनाकौशलतर्फ बोधशैली र अभिव्यक्ति (२०३१) प्रकाशित छन् । उनले पूर्वप्रकाशित आफ्ना चारवटा खण्डकाव्यहरू राष्ट्रमाता, मान्छेको म, मेरी देवयानी र पराशरको सृष्टियोगलाई 'काव्य चौगेडी' (२०६८) नाम दिएर प्रकाशन गरेका छन् ।

उनले जुनेली (२००९), सङ्गमसुधा (२०२३) र प्रतिबिम्ब (२०२५) सहित्यिक पत्रिकाहरूको सम्पादन गरेका छन् ।

२ समस्याकथन

कवि भानुभक्त पोखरेलको 'ढुङ्गाको टुसो' कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित कविताहरूको आधारमा उनको काव्यप्रवृत्ति र कविताहरूको विवेचना गर्ने कोणहरूको जिज्ञासा राख्नु यस शोधलेखको प्रमुख समस्या हो । यसै समस्यासँगसम्बद्ध निम्न शोधप्रश्न निर्धारण गरिएका छन् :

- (१) 'ढुङ्गाको टुसो' कवितासङ्ग्रहका आधारमा भानुभक्त पोखरेलका के कस्ता काव्यप्रवृत्ति पहिचान गर्न सकिन्छ ?
- (२) शीर्षक नामकरण, संरचना, विषयवस्तु तथा भावभूमि, बिम्बप्रतीक योजना, छन्द एवम् लयविधान, भाषाशैलीका सापेक्षतामा 'ढुङ्गाको टुसो' कवितासङ्ग्रहमा समाविष्ट कविताहरूको के कसरी विवेचना गर्न सकिन्छ ?

३ अध्ययनविधि

प्रस्तुत लेख तयार गर्दा पुस्तकालयीय पद्धतिबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । यस लेखमा एपिए पद्धतिका आधारमा वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक अध्ययन विधिका माध्यमबाट 'ढुङ्गाको टुसो' कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित कविताहरूलाई विभिन्न कोणहरूबाट विवेचना गरिएको छ ।

४ छलफल र परिणाम

यस अध्ययनलाई निष्कर्षमा पुऱ्याउन पोखरेलका काव्यप्रवृत्ति र 'ढुङ्गाको टुसो' कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित कविताहरूका विविध पक्षहरूलाई यसरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

४.१ पोखरेलको काव्यकारिता

भानुभक्त पोखरेल नेपाली वाङ्मय क्षेत्रका विशिष्ट बहुमुखी प्रतिभासम्पन्न उत्कृष्ट स्रष्टा दरिन्छन् । वि.सं.२०१०/११ सालतिर आफ्नै गाउँका पहाडी गोठमा बस्दा दूध चढाउने गरेकी कमेरे खर्ककी पञ्चकन्या देवीको स्तुतिमा र चिएको 'पञ्चकन्या स्तोत्र' कविताबाट उनको कवि व्यक्तित्व प्रस्फुटन हुन सुरु भएको देखिन्छ । बाल्यकालमा प्राप्त पारिवारिक र प्राकृतिक परिवेशले कवित्व स्फुरित भएका पोखरेलको प्रथम प्रकाशित कविता 'मातृदुःखोद्गार' (छात्रवाणी, वर्ष ३ अङ्क ३, वनारस, २०१४) देखिन्छ । पोखरेलको साहित्यिक यात्रा अघि बढ्दै जाँदा केही समालोचनात्मक, काव्यशास्त्रीय अनुचिन्तन तथा रचनाकौशलका ग्रन्थ लेखे पनि उनको सृजनसाधनाको प्रमुख क्षेत्र काव्यविधा नै हो । फुटकर कविताबाट खण्डकाव्य हुँदै महाकाव्यको उचाइमा पुगेका पोखरेलको स्रष्टा व्यक्तित्व मूलतः

काव्यकवितामा नै निखारिएको देखिन्छ। समालोचक तिम्मिसना (२०५३) का अनुसार समसामयिक साभा कविताका कविहरूमध्ये कसैले पनि कवितालाई महाकाव्यको स्तरमा उठाएर गौरव गर्ने सुअवसर दिएका छैनन्। सङ्ख्यात्मक रूपमा अरू कविहरूले धेरै कविता लेखे होलान् तर कविताका उचाइलाई सार र रूपमा यति माथि उठाउने काम अरूबाट भएको छैन भनेको पाइन्छ।

विविध प्रवृत्ति र विशेषतायुक्त सर्जक भानुभक्त पोखरेलका काव्यकारिताभित्र पाइने मूल प्रवृत्ति र विशेषताहरूलाई निम्नलिखित रूपमा देखाउन सकिन्छ :

४.१.१ विषयवस्तुगत प्रवृत्ति

भानुभक्त पोखरेलले आफ्ना काव्यकविताहरूमा विविध विषयवस्तुको प्रयोग गरेको पाइन्छ। उनका कविताहरूमा प्रकृतिको सुन्दर वर्णन, शिष्ट एवम् मर्यादित श्रृङ्गारिकता, आफ्ना काव्यमान्यताको प्रस्तुति, देशको समसामयिकता एवम् राजनैतिक स्थिति, राष्ट्रियता एवम् देशप्रेम, भाषासाहित्यप्रति मोह, परम्पराको जर्गेना र आस्था, तथा नारीवादी चिन्तनहरू आदि विविध पक्षहरू विषयवस्तुको रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ। यसका साथै खण्डकाव्य र महाकाव्यमा भने पौराणिकता, ऐतिहासिकता, सामाजिकताभित्र समसामयिकताका छनकहरू काव्यविषयका रूपमा देखिन्छन् तापनि पौराणिक मिथक र बिम्बलाई काव्यवीज बनाई नवीनता र मौलिकताको पुट भर्नु उनको काव्यविषयको मूल वैशिष्ट्य देखिन्छ।

४.१.२ भावगत प्रवृत्ति

एउटै कविताभित्र अनेक भावको प्रस्फुटन गराउन सक्ने निजी पहिचानका कवि पोखरेलका काव्यकवितामा स्वच्छन्दतावादी भावचिन्तन, मानवतावाद, प्रगतिवादी चेतना र स्वच्छन्दतावादको समन्वय, देशप्रेमको भावना एवम् राष्ट्रियताप्रति सजगता, नारीवादी चिन्तन, युगबोधी एवम् जीवनबोधी दृष्टिकोण, काव्यकवितासम्बन्धी आफ्ना निजी मान्यता, भाषासाहित्य, संस्कृति तथा परम्पराप्रति आस्था आदि विविध भावगत प्रवृत्तिहरू पाइन्छन्।

४.१.३ शैलीगत प्रवृत्ति

स्वच्छन्दतावादी भावचिन्तनलाई परिष्कारवादी शैलीले कसी लाउनु आफ्ना कविताको प्राप्ती ठान्ने कवि पोखरेलका कवितामा परिष्कारवादी शिल्प सचेतना पाइन्छ। शास्त्रीय र लोकछन्दमा लयको साङ्गीतिक भङ्कार उत्पन्न गरि छन्दोवद्ध कविता मात्र रचु उनको शैलीगत प्रवृत्ति देखिन्छ। भावमा देवकोटा र शैलीमा पौडेलका प्रवृत्तिका मिश्रणका रूपमा देखिएका कवि पोखरेलमा माधव घिमिरेको समेत काव्यगुण भेटाउन सकिन्छ। छन्दवादी काव्यपरम्परामा राष्ट्रकवि माधव घिमिरे पछि दोस्रो स्थान राख्ने कविवर पोखरेलका कविताहरूमा तत्सम शब्दहरूको अत्यन्तै धेरै प्रयोग गरिएको पाइन्छ तर पनि भर्सा(टेट) नेपाली शब्दहरूको पनि प्रशस्त प्रयोगले भावमा चमत्कारिता उत्पन्न गराएको पाइन्छ।

४.२ कविताहरूको सङ्क्षिप्त विवेचना

ढुङ्गाको दुस्रो कविता सङ्ग्रहमा पचास वटा कविताहरू समावेश गरिएका छन्। प्रस्तुत सङ्ग्रहका कविताहरूको निम्नलिखित कोणबाट विवेचना गरिएको छ।

४.२.१ शीर्षक नामकरण

सङ्ग्रहका लागि 'ढुङ्गाको टुसो' शीर्षक प्रतीकात्मक छ। स्वच्छन्दतावादी धाराका उत्तरवर्ती सशक्त कवि पोखरेलमा प्रत्यक्षभन्दा अप्रत्यक्षमा रमाउने, मूर्तताबाट अमूर्ततातिर जाने र यथार्थ जगतका वस्तुतत्त्वलाई रहस्यमय बनाउने प्रवृत्ति भएको हुनाले उनले यस सङ्ग्रहमा जड पदार्थ ढुङ्गोलाई प्रतीकको रूपमा प्रयोग गर्दै जडता तोडेर चैतन्य उमाने प्रयास गरेको पाइन्छ। त्यसैले सामान्य व्यवहारमा ढुङ्गो टुसाउन नसके पनि जड पदार्थमा समेत चेतना भरियो भने सृजना हुन सक्छ भन्ने कुरालाई व्यङ्ग्यात्मकरूपले पुष्टि गर्न यस सङ्ग्रहको नाम ढुङ्गाको टुसो राखेको प्रतीत हुन्छ। यस सङ्ग्रहका भूमिकाकार समालोचक तिमिसना(२०५३) काअनुसार कवि पोखरेलका कविताहरूले ढुङ्गमा टुसो उमार्दछन्। कवि प्रतीकको प्रयोग गर्दछन्— जड पदार्थबाट नै चेतनको उत्पत्ती हुन्छ भनेर देखाउँछन्। हाम्रा सामान्य व्यवहारमा ढुङ्गो टुसाउँदैन तर कवि पोखरेलका कवितामा ढुङ्गो टुसाउँछ र नेपाली काव्यसहृदयीका मनमा मग्गमा वास्ना चल्ने काव्य सुगन्ध फैलाउँछ। जडता तोडिन्छ र चैतन्य उमिन्छ। अन्धकारबाट ज्योतिमा पुऱ्याउँछ भनिएको छ।

४.२.२ संरचना

कविता क्रममा ५० सङ्ख्याको उल्लेख गरे पनि उनन्तीसौं क्रममा केही मुक्तक शीर्षकमा ६ टुक्रा कविता राखेर यो सङ्ग्रह वार्षिक र वर्णमात्रिक छन्दका ५५ कविताको पुञ्ज भएको सङ्ग्रहको सबैभन्दा लामो कविता को 'नेपाली रामायण गडबडकाण्ड'(१५श्लोक) र सबैभन्दा सानो आयामको कविता 'केही मुक्तक' अन्तर्गतका ४ पङ्क्तिमा र चिएका विरोध, शोषण, परोपकार र फुर्सद रहेका छन्।

४.२.३ विषयवस्तु तथा भावभूमि

ढुङ्गाको टुसोका कविताहरूमा देशभक्ति तथा देशप्रेमको भावना, नेपाली धर्ती र प्रकृतिप्रेम, सामाजिक विकृतिविसङ्गतिप्रति व्यङ्ग्यात्मकता, काव्यचिन्तन, दार्शनिक चिन्तन, प्रणयबोध, जीवनबोध, समसामयिक युगिन जीवनको चित्रण, राष्ट्रिय जीवनका विविध पक्षहरू आदि विभिन्न विषयवस्तु र भावलाई परिष्कारवादी, स्वच्छन्दतावादी एवम् प्रगतिवादी मूल्यमान्यताका आधारमा व्यक्त गरिएको पाइन्छ। समालोचक सुवेदी (२०५३)का अनुसार यस सङ्ग्रहका कविताहरूमा विषयको व्यापकता र जीवनले गाउँका गीतका सुसेलीहरू टड्कारो रूपमा मुखरित हुन पुगेका छन्। यी कविताहरूमा जीवन र जगतका शाश्वत पक्षलाई कविवर माधव घिमिरेले भैं पूर्णत आत्मसात् गरेको प्रतीत हुन्छ भनिएको छ भने समालोचक तिमिसना (२०५३) का अनुसार ढुङ्गाको टुसोका कविताहरूमा मानव मनका मुनाहरू पलाएको देख्छौं, स्वदेशको दर्शन गर्छौं, आफ्नै हृदयलाई छाम्छौं, सिर्जनामा रमाउँछौं, जीवनको राग अलाप्छौं र प्रणय भावमा निमग्न हुन्छौं भनिएको पाइन्छ।

४.२.४ कविताको विवेचना

सं २०२२ देखि २०५२ सम्म रचिएका र विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित ५० कविता समावेश गरिएको यस सङ्ग्रहमा समसामयिक साभा कवितामा सङ्कलित ३ वटा कविताहरू पनि परेका देखिन्छ। तिनीहरूमध्ये 'नेपाली रामायण गडबड काण्ड' र 'श्रीमतीलाई पत्र' शीर्षकको कविता जस्ताको त्यस्तै देखिन्छन् भने 'पाइ नसक्नु प्राप्ति पनि' शीर्षकको गीति कविता परिष्कृत परिमार्जित भई 'फूलको शीत तिम्रो प्रीत' शीर्षकमा समावेश गरिएको पाइन्छ। ३०

वर्षको लामो सहित्यिक यात्रामा सिर्जना गरिएका रचनाहरूमा परिष्कार, परिमार्जन, प्रवृत्तिगत तथा शैलीगत परिवर्तन आउनु स्वाभाविक देखिने हुनाले यस सङ्ग्रहका कवितालाई मूलतः पाँचपाँच वर्षको अन्तराल हुने गरी ६ समूहमा राखेर रचना कालक्रमका आधारमा सङ्क्षिप्त विवेचना गरिएको छ।

(क) पहिलो समूह (२०२२ देखि २०३० सम्म)

यस चरणमा रचिएका कविताहरूमा रोमान्टिक भावधारा सलबलाएको देखिन्छ। 'केटी बन्ने धुन' (१५ फागुन, २०२२) कवितामा वैशमा फक्रिएका युवतीहरूमा देखिएको सौन्दर्यप्रति युवा मनको आकर्षणको चित्रण र नवयौ वना सुन्दरीको सौन्दर्यमा सम्पूर्ण विश्वलाई सुरम्य अप्सरापुरी बनाउने क्षमता हुन्छ भन्ने सौन्दर्यपरकता छचल्किएको देखिन्छ भने 'छामी हेर्दा हिर्दयमा' (२३ वैशाख, २०३०) मा हार्दिक भावनात्मक प्रेमको अभिव्यक्तिमार्फत प्रेमीप्रेमिकाको धोकेवाज प्रवृत्तिप्रति व्यङ्ग्य पाइन्छ।

(ख) दोस्रो समूह (२०३१ देखि २०३५ सम्म)

यस चरणका उनका कविताहरूमा एकातिर रामान्टिक भावधारामा प्रौढता आएको देखिन्छ भने अर्कातिर आफ्ना जीवनवादी चिन्तन तथा साहित्यिकला समबन्धी सिर्जन मान्यताहरू प्रकटीकरण भएका देखिन्छन्।

संशोधन परिमार्जन तथा व्यङ्ग्यात्मकताको सुरुवात पनि यसै चरणमा भएको देखिन्छ।

'मेरी माया' (२५ असार, २०३३) कवितामा प्रेममा विक्षिप्त विरहिणीको हालवेहाल वर्णन गर्दै मायाप्रीतिका यो ग र वियोगलाई भावुकता प्रदान गरिएको पाइन्छ। 'फर्सीको मन्टा' (१५ असोज, २०३४) कवितामा जीवनवादी दर्शन पाइन्छ। जीवनको सार्थकता र मूल्य खोज्ने प्रयास गरिएको यस कवितामा फर्सीको मन्टालाई सृष्टिको सुन्दर सृजनाको प्रतीकको रूपमा लिएको पाइन्छ। काँढा, क्रिमी, माकुराको वास्तै नगरी जसरी फर्सीको मन्टा अक्कासिदै जान खोज्छ, त्यसै गरी मानव जीवनमा आइरहने विविध समस्या र कठिनाइहरूलाई पन्छाउँदै आफूलाई अघि बढाउनु पर्छ भन्ने मानवीय दृष्टिचेत यस कवितामा पाइन्छ। समालोचक तिमिसना (२०५३) का अनुसार 'फर्सीको मन्टा' कवितामा कवि पोखरेलले मानव जीवनको उर्ध्वगामिता र आशावादितालाई सृष्टि सौन्दर्यका अनेकौं बिम्बहरूको निमार्ण गरेर सारै राम्ररी जीवन्त ढङ्गले वर्णन गरेका छन्। फर्सीको जराले मानवजीवनको मूल्यहीनता र निस्सार ताको सम्प्रेषण गर्ने जसरी प्रयत्न गरेको थियो, फर्सीको मन्टाले ठीक त्यसको विपरित ध्रुवमा जीवनको सार्थकता, मूल्यवत्ता र सिर्जनशीलताको सूक्ष्म, गम्भीर र व्यापक सम्प्रेषण गर्ने प्रयत्न गरेको छ भनेको पाइन्छ।

आधुनिक युगमा निराशावादी, अस्तित्ववादी एवम् विसङ्गतीवादी चिन्तन लिनेहरूलाई कवि अत्मारोगी को संज्ञा दिन्छन्। प्राचीन वेदान्त दर्शन एवम् आध्यात्मिक दर्शनको चिन्तनमा आधारित यस कवितामा जीवन विसङ्गति, शून्यवादी होइन कर्मवादी हुनुपर्छ भन्ने मान्यता देखिन्छ। मूलतः यस कवितामा कविको जीवन चैतन्य एवम् मानविय 'म' सम्बन्धी चिन्तनहरू छचल्किएको पाइन्छ। प्रयोगवादी कवि मोहन कोइरालाको 'फर्सीको जरा' कविताको जवाफजस्तो लाग्ने यस कवितामा दुरुहता, क्लिष्टता र दुर्बोध्यताको आरोप लागेका प्रयोगवादी कवि र कविताप्रति कवि कटाक्ष गर्दै भन्छन् :

बिना कुनै आत्मरसानुभूति

वाग्जालका बौद्धिक रङ्ग पोती

तिम्रो कलासाधना सङ्लिदै

म शृष्क विश्लेषणमा उनिन्न (पृ.४३)

‘आज विहान’ (१० वैशाख, २०३५) मा नेपाली हिमाली सौन्दर्यको प्रेमपरक चित्रण गर्नुका साथै यस कवितामा कविले हिमालचुली र मायालुमा साम्यता देखाउँदै आफ्नी मायालुको भल्को नेपाली सुन्दर प्रकृतिमा पाएको भाव व्यक्त गरिएको छ। यस कवितामा देशप्रेमको भाव पनि छचल्किएको देखिन्छ। आफ्नै गलाको कला घन्काएर लो कहितको आलोक गर्ने कवि भानुभक्त र उनको गाउँ चुँदीरम्घाप्रति नतमस्तक रहनु ‘चुँदी रम्घा’ (२९ असार, २०३५) कविताको मूलमर्म देखिन्छ। कुसुमका कोपिलालाई मुस्कुराउन माटोको रस आवश्यकता परेजस्तै मान्छेलाई परिष्कृत हुन आफ्नै कलाको आवश्यकता पर्दछ भन्ने कुरालाई कवि यसरी व्यक्त गर्दछन् :

माटोको रसबाट नै कुसुमका मुस्काउछन् कोपिला

मान्छे : माथि उचालिँदैन नखिपी आफ्नै गलाको कला (पृ.७८)

तमोर नदीको तटमा अवस्थित शैक्षिक जागरणको केन्द्र आठराईको स्मृतिमा रचिएको ‘आठराईको मधुस्मृति’ (१५ भाद्र, २०३५) कविता सिद्धिचरण श्रेष्ठको ‘ओखलढुङ्गा’ कवितासँग समभाव राख्न समर्थ देखिन्छ। काठमाडौंको बसाइ क्रममा त्यहाँको कोलाहलमय वातावरणमा उकुसमुकुस बनेका कविले आफ्नो काव्यप्रेरणको स्रोत बनेको प्राकृतिक सुन्दरताले सजिएको आठराईको सम्भना गरेका छन्। त्यस्तै ‘मेरो मुटु दुख्न थाल्यो’ (२२ भाद्र, २०३५) मा काया नास भए पनि माया कहिल्यै ननासिने भावलाई पुष्टि गर्न आफ्नो प्रेयसीको लास बोकेर हिडेका पागलप्रेमी शङ्करको दृष्टान्त प्रस्तुत गरिएको छ। त्यसका माध्यमबाट मायालुको सम्भनाले कहिल्यै नछोड्ने रागात्मक प्रेमभाव व्यक्त गरेको देखिन्छ। ‘सम्भनाको रन्थनी’ (२७ भाद्र, २०३५) कवितामा आफ्नो प्रियपात्र टाढा हुँदा मानिस सम्भनाले रन्थनिन्छ। मायालुको सम्भनाले रन्थनिएको प्रेमीले मन, भाव, आँखा, भित्र, बाहिर सबैतिर प्रेमिकाकै तस्विर देख्दछ। जुन व्यक्ति जति टाढा हुन्छ उसप्रतिको सम्भना भन गाढा हुन्छ भन्ने भावाभिव्यक्ति यस कवितामा पाइन्छ, जस्तै :

मान्छेका दिलभित्रभित्र दिलकै लामो तरेली छ कि

आँखैभित्र खुलीखुली नसकिने पत्रे परेली छ कि ? (पृ. २८)

‘तमोरको छालसितै’ (२८ कार्तिक, २०३५) मा मायालुलाई छोडी परदेश गएको प्रेमीलाई सम्बोधन गर्दै प्रेमीको वियो गमा छटपटाएकी प्रेमिकाको विरह, मर्म एवम् करुणालाई प्राकृतिक बिम्बकासाथ वियोगान्त चित्र उतारिएको पाइन्छ। ‘श्रीमतीलाई पत्र’ (३ मङ्सिर, २०३५) कवितामा कवि काठमाडौं बसेर वाणीसाधनामा लाग्दा भोगेको परिश्रम र सङ्घर्षलाई समेटिएको छ। श्रीमतीलाई सम्बोधन गरेर लेखिएको यस कवितामा सरस्वती सदनमा वाणी र वीणा छुन पुग्न चाहनेहरूले कठोर सिर्जन साधना गर्न सक्नु पर्छ भन्ने भाव पाइन्छ। कविको विचारमा सिर्जनयात्रा जीवन कठिन देखिन्छ। ‘मेरो चिनो खोज्नु पर्ला’ (८ मङ्सिर, २०३५) मा प्रेममा हार्दिक एवम् आत्मिक समर्पण गरिसकेपछि प्रेमवियोग भयो भने शरीरलाई यातना दिइन्छ भन्दै मायापिरतीको रागप्रतिराग र योगवियोगको अभिव्यञ्जना पाइन्छ।

समसामयिक साभा कवितामा सङ्कलित ‘पाई नसक्नु प्राप्त पनि’ शीर्षकको गीति कविताको संशोधित, परिष्कृत रूपमा देखिएको ‘फूलको शीत तिम्रो प्रीत’ (१५ मङ्सिर, २०३५) कवितामा सुन्दर प्रेमभाव भल्किएको पाइन्छ। सुन्दरता टाढाबाट प्राप्त गर्न सकिन्छ, यसलाई छुन खोजे नष्ट हुन्छ भन्ने स्वच्छन्दतावादी प्रवृत्ति भल्कने यस कवितामा मानवको प्रीत र फूलको शीत एउटै बस्तु हुनु भनेर प्रेमको गीत गाइएको पाइन्छ। ‘डोल्छ उनको सिर्जनामा’ (२२ मङ्सिर, २०३५) मा अर्काको सिर्जना चोरेर लेख्ने प्रवृत्तिप्रति व्यङ्ग्य गरिएको पाइन्छ। यौवन र

सृजनको आन्तरिक सम्बन्ध देखाइएको 'आफ्नो गीत आफैँ हेरी' (२९ मङ्सिर, २०३५) कवितामा खास व्यक्तिभन्दा उसको सिर्जना महान् हुन्छ भनिएको पाइन्छ। व्यक्तित्वलाई सिर्जनतत्त्वले थिचेमात्र सच्चा साहित्य जन्मिन्छ। व्यक्तित्वलाई मात्र महत्त्व दिएर सिर्जनतत्त्वलाई उपेक्षा गरे सिर्जनाको मूल सुक्नेतर्फ सङ्केत गर्दै कवि भन्दछन् :

दिल दुखाए खुल्दिनँ म रूप छिपाइ दिन्छु

हजुरकै सृजनाको मूल सुकाइ दिन्छु । (पृ. ५९)

त्यसरी नै 'गल्ती छोप्न जो गरियो' (८ पुस, २०३५) कवितामा पहिले गरिएका भूलहरूलाई लिएर आरोप-प्रत्यारोप गर्नुभन्दा त्यसलाई सकार्ण कल्याणकारी हुन्छ भन्ने कविको चिन्तन देखिन्छ। सिर्जनासम्बन्धी आफ्नो काव्यमान्यता व्यक्त गरिएको 'आजसम्म के गरेँछु मैले' (२ माघ, २०३५) कवितामा कविताकिशोरीलाई मायालुको आरोप गर्दै 'वर्षौँदेखि उसकै आरधानामा संलग्न रहे पनि उसको अन्तर्मर्मको वास्तविक पहिचान हुन कविलाई गाह्रो परेको महशुस गरिएको पाइन्छ। कविकाअनुसार कवितामा गणसंयोजन र शब्दक्रीडा मात्र नभई काव्यतत्त्व एवम् रसभाव हुनु पर्दछ। यसैले कविता अनुभूति मात्र हो, अभिव्यक्ति होइन भन्ने कविको काव्य मान्यता देखिन्छ। सिर्जनशील मानव जीवन पाएर पनि आफूले काव्य-कविताको खातिर केही गर्न नसकेको अवस्थाप्रति कवि दुःखी बनेको भावाभिव्यक्ति समेत यस कवितामा पाइन्छ। भोग र योगकाबीच आत्मीय संयोजन नभए मानिसले परितुष्टि प्राप्त गर्न सक्दैन भन्ने तथ्यलाई विरूपाक्षका माध्यमले पुष्टि गर्दै बौद्धिकताले हार्दिकतालाई रोक्न खोज्नु निरर्थक हुन्छ भन्ने भाव 'विरूपाक्षप्रति' (३० चैत्र, २०३५) कवितामा पाइन्छ। अर्कालाई छलेर ठग्ने मानिस भित्रभित्र कोकिए पनि आफैँलाई छलेरचाहिँ मानिस कहिल्यै स्वच्छ बन्न नसक्ने कविको ठम्याइ यसरी देखिन्छ :

अर्कालाई छली ठगे पनि कुही क्यै, भित्र कोक्याउँछ

आफैँलाई छलेर स्वच्छ कसरी बन्ला कुनै मानिस (पृ. ६४)

(ग) तेस्रो समूह (२०३६ देखि २०४० सम्म)

यस समूहका कविताहरूमा कर्मवादी चिन्तन, जीवनवादी दृष्टिकोण, काव्यमान्यतामा प्रौढता, प्रकृतिको मानवीकरण तथा देशप्रेमको भावना पाइनुका साथै विकृति, विसङ्गति, अन्याय, अत्याचार, भ्रष्टाचार, दुष्प्रवृत्ति, राजनीतिक बेथिति, मानवीय मूल्यमान्यताको ह्रास आदि कुप्रवृत्तिप्रति कठोर व्यङ्ग्य पाइन्छ। 'मैले दिएँ मैलाई नै धोका' (२ असोज, २०३६) कवितामा मान्छेले आफूभित्रको प्रतिभालाई समयमै चिन्न नसके पछि पछुताउनु पर्छ भन्ने भाव पाइन्छ। 'अलक फुल्न थालेपछि' (१० माघ, २०३६) कवितामा उमेर ढल्कदै गएपछि मानिस मृत्युको त्रासबाट सशङ्कित र काँतर बन्दै गए पनि काव्यात्मकता भन प्रौढ बन्दै जान्छ र सिर्जनामा अमर कला भरिन्छ भन्ने कविको मान्यता देखिन्छ। संसारको कठिन सङ्घर्षबारे पिताले किशोर छोरालाई रुन्चे र भयभीत नभई सङ्घर्षमा अगाडि बढ्न उत्प्रेरित गरिएको 'आफ्नै किशोर छोरासित' (८ वैशाख, २०३७) कवितामा मान्छे दुइपल्ट जन्मिन्छ, सुरुमा आमाबाट गर्भदेखि जन्मिन्छ भने पछि आफैँबाट कर्मदेखि जन्मिन्छ भनिएको पाइन्छ। आमा त जन्माउने निमित्त मात्र हुन्। यो संसारका अकरिला ऐठनहरूसँग सङ्घर्ष गर्न सक्ने हुन आफ्नै महान कार्यहरूले आफैँलाई जन्माउन सक्नु पर्दछ भन्ने कर्मवादी दर्शन यस कवितामा पाइन्छ, जस्तै :

आफैँ जन्मिन सक्नु पर्छ, जननी बैङ्गाउने मात्र हुन्

आफैँलाई, बनाइ गाभिनु स्वयं जन्माउने बाँच्तछन् (पृ., ५४)

नेपालीको वाध्यताको कारुणिक चित्र खिचिएको 'मेरो देश र म' (२६ वैशाख, २०३७) कवितामा देशको भित्री र बाहिरी देखिने रूपप्रति तीक्ष्ण व्यङ्ग्य गरिएको छ। सुन्दर शान्त र उर्वर देश भएर पनि हामीले पैँचो गरी खानु पर्ने, समाली नसकिने थाकैथाक सम्पत्ति भएर पनि रिनले थिचिएर छाकैछाक रुने सन्तान जन्मिने, अशेष औषधिको सौन्दर्यले भरिएर पनि हामीले रोगले जर्जर हनुपर्ने, शिक्षा र दर्शनले सम्पन्न संस्कारको श्रृङ्खला भए पनि हामीले निरक्षरी र लाटोबुङ्गो हुनु पर्ने यथार्थप्रति लक्ष्य गर्दै कवि भन्दछन् :

मेरो अक्षयकोश देश निचरी को चुस्छ को यो गुदी ?

मैले सुन्दर शान्त बन्नु कसरी भोकै र नाङ्गै सुकी ? (पृ. ७३)

वर्तमान कलाकार र अकलाकार छुट्याउन गाह्रो हुँदै गएको, सत्यलाई छोपी असत्यको प्रचार हुने गरेको, बाहिर मान्छे जस्तो देखिए पनि भित्र कुमान्छे भरिएको आदि दुष्प्रवृत्तिविरुद्ध 'आफैलाई छामिहेर्दा' (२६ जेठ, २०३७) कवितामा कवि राँकिएका देखिन्छन्। 'नूतु नामकी एक बालिकाप्रति' (१५ साउन, २०३७) मा वात्सल्य प्रेमभाव अभिसिञ्चत भएको छ। यस कवितामा बालसौन्दर्य र बालवोलीप्रति कवि मुग्ध बनेका छन्। बालबालिकाको कोमल कण्ठबाट निस्कने कलिलो तोतेबोली सुन्दा कविलाई सात स्वरको राग पनि खल्लो लाग्न पुगेको भावुकता यस कवितामा पाइन्छ। बहुचर्चित कविता 'नेपाली रामायण गडबडकाण्ड' (२२ साउन, २०३७) मा हाम्रो देशमा व्याप्त भ्रष्टाचार, काठतस्करी, मूर्तिचोरी बेचबिखन, लागूपदार्थ सेवन, मदिरापान, अशोभनीय फेसन प्रदर्शन, विदेशगमन प्रवृत्ति आदि सामाजिक, राजनीतिक, प्रशासनिक विकृति विसङ्गति एवम् विडम्बनाप्रति कठोर व्यङ्ग्य पाइन्छ। यस कवितामा सत्ताधारी राजनीतिक व्यक्तिहरूले देशलाई अधोगतिमा लैजाने जेजस्ता काम गरे पनि छुट हुने, सानालाई ऐन हुने र ठूलालाई चैन हुने नियमहरू बनाइने गरेको यथार्थतालाई उदाङ्गो पारिएको छ। राष्ट्रिय विकृतिप्रति खनिएको यो कविता अहिले पनि समसामयिक देखिन्छ। यस कविताका केही व्यङ्ग्यवाणहरू :

क्यै बल्डानस खेलन मन्सुब भयो कक्टेल्मा पल्किया

सीताजीकन साथ लिएर रधुनाथ ऐले युरोपमा गया

तस्मात् हे मुनिहो ! उनै जगत्नाथ रामका प्रभावले गरी

निस्क्या मूर्ति जन्याक्जुरुक् उठि तहाँ मन्दीर खाली गरी ।२।

रामको साथ नछोड्नु जानु बढिया भन्त्या इरादा धरी

सारा मूर्ति समुन्द्र पार तरिगया पुष्पक विमानमा चढी

बूढा पस्पतिनाथ जुर्मुर गरी क्यै उठ्न खोज्दै थिया

तलतल लागि चरेस खाँ भनि तहाँ बट्टा उघार्दा भया ।३। (पृ. ४९)

कम्प्युटरलाई सम्बोधन गरेर लेखिएको 'कविता लेख्ने कम्प्युटरलाई बकपत्र' (८ असोज, २०३७) कवितामा कम्प्युटर को वशमा परी वर्तमान समयको मानिस यन्त्रदास भइरहेको यथार्थता व्यक्त गर्दै गणितीय हिसावको कम्प्युटरमा सबै चिज प्राप्त गर्न सकिए पनि कविताको भावोद्रेक रसानुभूतिचाहिँ हुन नसक्ने कविको ठोक्नुवा देखिन्छ। शब्दार्थलाई ऐटेर भावकोशलाई बाहिर भिकी रसावेशमा कविता सृजना हुन्छ, जसले हृदयका भावलाई भङ्कृत तुल्याउँछ भन्ने कवि पोखरेल मान्यता छ। यस कवितामा उनी भन्छन् :

हाम्रो हिर्दय हलहलाउन तिमि सक्छौ भने गीतले
मान्छेको दिल चल्मलाउन तिमि सक्छौ भने प्रीतले
तिम्रै काव्यकला गला खिपिखिपी थाल्ने थिएँ गाउँन
काट्थेँ काल कनीकुथी म कविता कोरेर व्यथेँ किन? (पृ. ७१)

‘बोलाए भैं लाग्छ उनले’ (२३ असोज, २०३७) कवितामा माया र कायाबीचको आन्तरिक सम्बन्धमा सन्दिग्धता व्यक्त गर्दै स्वच्छ पिरतीमा पनि पछुतो पर्न गएको भावाभिव्यक्ति पाइन्छ। केटाकेटी अवस्थामा साउँ अक्षर सिक्दा धेरै जानेको जस्तो लाग्ने कविलाई विद्यावारिधि गर्ने क्रममा वारपार छिचली हेर्दा पनि केही नजानेको अनुभूति भएको भाव व्यक्त गरिएको ‘वाणी साधना’(२१ फागुन, २०३७) कवितामा ज्ञान आर्जन गरेर कहिल्यै परिपूर्ण हुन नसकेको स्थितिप्रति लक्ष्य गर्दै कवि भन्दछन्:

हारी हार नखाइने, न त जिती कैल्यै जिती सिद्धिने
वाणीको चिरमाधुरी न त पिई कैल्यै पिई सिद्धिने (पृ. १०४)

‘मेरा सबै भन्भट मै हुनाले’ (१० आषाढ, २०३८) कवितामा संसारभर जतातै भन्भट, अपूर्ण र अप्राप्ति छन्। मान्छे ले एउटा प्राप्ति सँगाल्दा अनेक अप्राप्ति अँगाल्नुपर्छ। आफूलाई छुन आफैँ दौडिएभैं ऊ कतै लक्ष्यमा पुग्दैन। हारलाई पनि जीत ठानी उसले आफूलाई चित्त बुझाउनुपर्छ। यो सृष्टिको नियम हो। ऊ मान्छे भएर जन्मनु नै भन्भटपूर्ण कार्य हो। त्यसैले यहाँ छाती छिरलेर रुनाले केही फाइदा छैन बरु अपूर्णताभित्र पूर्णता र अप्राप्तिभित्र प्राप्ति खोजेर बाँच्न सिकनु पर्छ भन्ने जीवनवादी दृष्टिकोण यस कवितामा पाइन्छ, जस्तै :

के हुन्छ छाती छिरली रुनाले
मेरा सबै भन्भट मै हुनाले (पृ. ३१)

आसामको साहित्यिक मरुभूमिका पलाएका नेपाली जातीय चेतनाका कवि हरिभक्त कटुवालको सम्भनामा समर्पित ‘कवि हरिभक्त कटुवाल प्रवासीलाई सम्भेर’ (७ असोज, २०३८) कवितामा कवि कटुवालले नेपाल आएर पनि आफ्नो दुःखदर्द पोखेर हलुको हुन नपाएको उनको भावना भन ठिगुरिन पुगेको, उनको उच्च प्रतिभालाई कसैले चिन्न नसकेको वास्तविकतालाई मार्मिक ढंगले प्रस्तुत गरिएको छ। ‘स्वदेश दर्शन’ (३० मङ्सिर, २०३८) कवितामा देशको भौगोलिक, पौराणिक, सांस्कृतिक, जातीय तथा प्राकृतिक सम्पदाको मनोरम वर्णन गरिएको छ। देशप्रेमले भरिएको यस कवितामा आफ्नो देशको दर्शन गर्दा आफू मूख्य पर्ने गरेको भावुकता प्रकट गरिएको पाइन्छ। साथै नेपाली सुन्दर प्राकृतिक छटाको मानविकरण गरिएको पाइन्छ, जस्तै :

माथिल्लो हिमशैल हाँस्छ सुकिलो, सेतो जुनेली छरी
तल्लो पर्वत नाच्छ, नीर हरियो, बुट्टे बनेली भिरी
ढल्की हेर्छ मधेस मस्त रमिता धानी प्रभा पैह्रिई
आफू छक्क परी सुसेल्लु म मिठा भाका मुखैले खिपी । (पृ. २३)
(घ) चौथो समूह (२०४१ देखि २०४५ सम्म)

यस चरणका कवितामा नेपाल धर्तीको प्राकृतिक सुन्दरताको गुणगान, नेपाली जातिको पहिचान, देशप्रेमको भावनाका साथै सुन्दरीको सौन्दर्य तथा नारीजातिको महिमा गाइएको छ। 'डुअर्सका नेपालीप्रति (१ वैशाख, २०४२) कवितामा नेपालमा बसेका हामी नेपालीहरू सभ्य बनिने नाममा आफ्ना संस्कृति, जीवनदृष्टि, निजत्व एवम् मौलिक चालचलन बिर्सिँदै गएको यथार्थताप्रति तीतो व्यङ्ग्य पाइन्छ। भारतको डुअर्समा बस्ने नेपालीहरूलाई सम्झिएर लेखिएको यस कवितामा नेपाली संस्कृतिमा मौलाएर गएको विकृतिप्रति चिन्ता व्यक्त गर्दै नेपालीहरूको वास्तविक पहिचान खोज्न प्रवास (डुअर्स : दार्जीलिङ) मा बसेका नेपालीहरूमाभ जानुपर्ने कविको ठम्याइ छ। 'देशभक्ति' (८ वैशाख, २०४३) कवितामा मान्छे आफ्नो धर्तीमा जन्मिएर आकार लिन्छ र विश्वभर जेलिन्छ। उभित्रको जीवनशक्तिको अजस्र स्रोत उसको आफ्नै देश हो। उसले आफ्नो पहिचानलाई बाचाइ राख्न उसमा देशभक्तिको भावना हुनुपर्छ। त्यसैले ऊ जहाँ गए पनि आफ्नो धर्तीलाई प्यार गर्न चुक्नु हुँदैन भन्ने देशभक्ति सन्देश व्यक्त गरिएको छ, जस्तै :

जहाँबाट टुसाएर जेलिँदो छु म विश्वमा

.....

हल्लाउँछु मान्छे भै म मेरै देशभक्तिमा (पृ. २७)

यो कविता त्रिभुवन विश्वविद्यालयको वि.ए.तेस्रो वर्षको ऐच्छिक नेपाली विषयको विधागत विशेष अध्ययनको आधुनिक नेपाली कविताको विशेष अध्ययनभित्र वर्तमान पाठ्यक्रममा समावेश गरिएको पाइन्छ। त्यसरी नै यस सङ्ग्रह अन्त्य कविताहरू 'धर्तीसितको प्रीतिगीत' (२२ असोज, २०४३) मा नेपाली धर्ती महारानीलाई सौन्दर्यकी खानी ठानिएको छ। यस कवितामा नेपाली धर्तीको प्राकृतिक सुन्दरताको गुणगान गाइएको पाइन्छ। 'अभिनेत्रीलाई प्रेमपत्र' (१२ मङ्सिर, २०४५) मा सुन्दरीका सौन्दर्यका मारमा परेको मान्छेका हृदयमा छचल्किएका यौनपरक प्रेमसलाई शिष्ट भाषामा पोखिएको पाइन्छ। 'सरस्वतीको संस्तुति' (२२ मङ्सिर, २०४५) मा प्रत्येक कविकलाकारको वाणीमा अमर सिर्जनाको रस भर्न सरस्वतीसँग आग्रह गर्दै यस तिनै विद्याकी खानी सरस्वतीको स्तुति गाइएको छ। 'नारी' (१६ चैत, २०४५) कवितामा नारी जातिको परिचयका साथ महिमा गाइएको नारीलाई सृष्टिको अमृत रस र सिर्जनशक्तिको स्रोत मानिएको छ। जीवन रसको वर्षा गराउने नारीमा प्रेमसुधा र लावण्यताको खानी पाइन्छ। नारीहरू सृष्टिको अभिभाज्य अङ्क र रसात्मक तरलताका अमृतपुञ्ज हुन् भन्ने कविको मान्यता देखिन्छ। 'नेपाल धर्तीप्रति' (२३ चैत, २०४५) कवितामा सटिक बिम्बप्रतीकको माध्यमबाट हिमशैलजस्तै सेती सुकुमारी सधैं नयाँजस्ती लाग्ने नेपाली प्राकृतिक सुन्दरताको महिमा गाइएको छ। यस कवितामा नेपाली प्राकृतिक सौन्दर्यलाई सुकुमारी राजकुमारीकरण गरिएको पाइन्छ। नेपाली प्रकृतिमा भौतिक भोगशृङ्गार र आध्यात्मिक अमृत रस दुवै कुराको संयोग पाइन्छ भन्ने कविको मान्यता देखिन्छ।

(ड) पाँचौं समूह (२०४६ देखि २०५० सम्म)

यस चरणका कवितामा शान्तिको कामना, सिर्जनाको प्रेरक तत्त्व, नेपालीहरूको वीरताको गुणगान तथा पश्चिमी संस्कृतिको छाडा प्रवृत्तिप्रति व्यङ्ग्य भाव पाइन्छ। 'हाम्रो चाहना' (२६ भाद्र, २०४६) कवितामा हामी नेपालीहरूलाई विनाशको जित चाहिँदैन, शान्तिको गीत भए पुग्छ भन्दै नेपालीहरूको चाहना शान्ति, विकास, एकता, मित्रता, भाइचारा र मानवता हुन् भन्ने भाव पाइन्छ।

‘सम्भना र सिर्जना’ (४ वैशाख, २०४७) कवितामा मायालुको सम्भनाले सुखदुःखको आनुभूति हुने मात्र हैन सिर्जनाका लागि समेत प्रेरित गराउँछ। सिर्जना शक्ति जुमराए पछि मर्मस्थलहरू सिरिङ्ग भएर फुर्छन अनि मात्र कविको मनभित्र अमृतको वर्षा हुन थाल्दछ र काव्यकविताको सिर्जना हुन जान्छ भन्ने भावाभिव्यक्ति प्रकट गरिएको पाइन्छ। युगजागृतिको स्वर सुनाउन र विश्वभर शान्तिको सन्देश फैलाउन चाहने नेपालीहरू अनेक रङका फूलको मालाजस्ता देखिएर पनि विविधताभित्र एकतामा बाँचेका देखिन्छन् भन्दै ‘नेपाली दिलको सुसेली’ (११ असोज, २०४७) कवितामा नेपाल र नेपालीहरूको विशेषता फल्काइएको पाइन्छ। ‘नर वीरको आरति’ (२३ भदौ, २०४८) कवितामा वीरहरूको वीरता, शौर्य, पराक्रम एवम् दिग्विजयको गुणगान गाइएको छ। ‘नगरवधूको गर्वगुमान’ (१ माघ, २०४८) कवितामा बनावटी रूप र यौवनको जादुले जोसुकै पुरुषलाई पनि आफ्नो वशमा पार्न सक्ने अभिमान बोकेका आजकालका नगरवधूमा पाइने आचारविचार, पहिरन, श्रृङ्गार, हैकम, सोचाइ आदिमा देखिएको छाडा प्रवृत्तिलाई हास्यव्यङ्ग्य शैलीमा चित्रण गरिएको पाइन्छ।

(च) छौटौँ समूह (२०५१ देखि २०५२ सम्म)

यस चरणका कविताहरूमा काव्यकवितासम्बन्धी कविका मान्यताहरूमा प्रौढता र स्पष्ट चिन्तन देखिन्छ। यसका साथै प्रकृति चिन्तन र परिष्कार, परिमार्जनतर्फ पनि कवि आकर्षित देखिन्छन्। कवि पोखरेलका अनुसार कविता सितिमिति जन्मिँदैन, यसका लागि प्रतिभा, व्युत्पत्ति र अभ्यास जरूरी हुन्छ। कविले त्यस्तो कविता लेख्नु पर्छ, जहाँ फूलमा भमराले भुत्ती खेलेभैँ पाठकहरू कवितामा भुम्मिन सक्नुपर्दछ भन्ने देखिन्छ। रस र रागविना जबरजस्ती कवि बन्न खोज्नेहरू पुष्पगुच्छामा भमरासित माकुरा बसेभैँ वा कोइलीसित च्याँखुरा गीत गाउँन तम्सेभैँ देखिने स्थितिप्रति व्यङ्ग्य गर्दै ‘सत्कविको आत्मगीता’ (२७ कार्तिक, २०५१) कवितामा काव्यकवितासम्बन्धी आफ्नो मान्यता कवि यसरी व्यक्त गर्दछन् :

प्रत्यग्र पुष्पगुच्छा भैँ हृद्य सौशब्द –सहित

कविता भाव क्रिडा हो अनुभूति –मुखाकृति (पृ. १००)

मान्छेले गतिशिलता र अमरताप्राप्त गर्न सिर्जनाको टाकुरी चढ्न सक्नुपर्छ। स्रष्टा सृष्टिबीज हो, ऊ उर्वर धर्ती हो, उसलाई अहिले संसारले नै आरती गर्न लागि रहेको छ भन्ने कविको मान्यता ‘आत्मविकासको अनुभूति’ (भदौ, २०५२) कवितामा पाइन्छ साथै काव्यकला सिर्जनाका क्रममा स्रष्टाले भोग्नु पर्ने अनेकानेक समस्या र भन्भटहरूलाई अभिव्यक्ति गरिएको यस कवितामा कविले आफूभित्र काव्यकविता गर्ने सीप र कवि चैतन्य स्फुरण हुँदै जाँदाका अनुभूतिहरूलाई समेत समेटेको पाइन्छ। ‘ताप्लेजुडको दृश्यतस्विर’ (१२ माघ, २०५२) कवितामा ताप्ले जुड जिल्लाको सुरम्य प्राकृतिक दृश्यको चित्ताकर्षक वर्णन पाइन्छ।

यस सङ्ग्रहमा रचना समय उल्लेख नभएका केही कविताहरू पनि पाइन्छन्। त्यस्ता कविताहरूमा ‘म’, ‘नेपालीपनको चिन्हारी’, ‘सृष्टिरसको जीवनराग’ र ‘केही मुक्तक’ पर्दछन्। ‘म’ कवितामा वर्तमान समयको मानिस बाहिरबाट हेर्दा भव्य महापुरुषजस्तो देखिए पनि भित्रभित्रै निकम्मा सावित हुँदै गएको, सिर्जनशक्तिमा हास हुँदै गएको, मानवीयताको समाप्ति भई कृत्रिमताको भासमा भासिँदै गएको यथार्थताप्रति व्यङ्ग्य वाण कसिएको पाइन्छ। ‘नेपालीपनको चिन्हारी’ कवितामा एकातिर सर्वोच्च सेता हिमशैलहरू, विभिन्न आकारका निला पर्वतहरू, बैँसी, तराई र चुरे आदि विविध प्राकृतिक बनेट भाषा, भेषभुसा, जातजाति र लोकसंकृतिले सजिएको सुन्दर देशको रूपमा

नेपाललाई चिनाइएको छ भने अर्कोतिर लाखौं थरी फूलहरू मिलेर बनेको मालाजस्तो यो देशका जनतामा सुन्दर सिर्जनाको सङ्कल्प छ, उर्वर माटोको संसर्ग छ, कसैमा विद्वेष, त्रास, मनोविषाद, स्वार्थीपन र व्यक्तिवादिता नपाइने नेपालीहरूको विशेषता गाइएको छ । इतिहासका विभिन्न कालखण्डमा नेपालीहरूमाथि अन्यत्रका कुतत्त्वहरूले बेलाबेलामा दुष्प्रहार गरे पनि सत्कर्म र स्वदेशको सत्यव्रतको प्रभावले उनीहरू पराजित भएर गएको सम्झिँदै यस कवितामा नेपाली राष्ट्रियता र नेपाली जातीयताको राग अलापिएको देखिन्छ । फूलका सुगन्ध फैलिएभैं एकता र सद्भावको सौरभ मगमगाउँ नेपाली जातिले आफ्नो पदचिह्नमा रचिएको वीरतापूर्ण इतिहास संसारभरि नै प्रस्तुत गर्न सक्छ भन्दै यस कवितामा नेपालीपनको शक्ति र सामर्थ्यको चिनारी दिइएको पाइन्छ । 'सृष्टिरसको जीवनराग' मा चिनीमा दूध फिटिएर एकाकार भएजस्तै कलाकारका कलाकृति पनि अभिभाज्य देखिन्छन् भनिएको पाइन्छ । यस कवितामा सृष्टिरसको जीवन राग नै कलाकृति हो, कलाकृति नै जिन्दगानी हो । त्यसैले जिन्दगी कलापूर्ण त्रासदीसरी सुन्दर रहेको छ भन्ने भाव कवि यसरी व्यक्त गर्दछन् :

जिन्दगी भोग धारा हो जसको ध्येय सङ्गलिनु

उसको परिभाषा हो : उसैभित्र रमाउनु

भोगाभिनयको योग, वियोगरस- निर्भर

जिन्दगानी कलापूर्ण 'त्रासदी' सरि सुन्दर (पृ. ९१)

त्यसरी नै केही मुक्तक कविताअन्तर्गत 'प्रीतिको पाइलो', 'विरोध', 'शोषण', 'परोपकार', 'फुसद' र 'साहित्य साधना' ६ वटा बेग्लाबेग्लै भाव भएका मुक्तकहरू समावेश देखिन्छन् । यी कवितामा हाम्रो समाजमा व्याप्त विसङ्गति, विकृति, अन्याय, अत्याचार, भ्रष्टाचार, आडम्बर आदि कुप्रवृत्तिको भण्डाफोर गरिएको छ ।

४.२.५ बिम्बप्रतीक योजना

कविका अर्न्तदृष्टिलाई मूर्तरूप दिन कवितामा बिम्बप्रतीकको प्रयोग गरिएको हुन्छ । यस सङ्ग्रहमा परेका कविताहरूमा कवि पोखरेलले मानव जीवनका विविध पक्षहरूलाई सङ्केत गर्ने नवीन बिम्ब र प्रतीकको प्रयोग गरेको पाइन्छ । 'नेपाल धर्ती' कविताका प्राकृतिक बिम्बहरू पाइन्छन् भने 'फर्सीको मन्टा' कवितामा फर्सीको मन्टालाई सृष्टिको सुन्दर सिर्जनाको प्रतीक मानिएको छ । मानव जीवनको अग्रगामिता र आशावादितालाई सृष्टिसौन्दर्यका बिम्बहरूले यस कवितालाई जीवन्त बनाएका छन् ।

'नेपाल धर्ती' कवितामा सुन्दर प्राकृतिक बिम्बात्मक छटाहरू यसरी व्यक्त भएका छन् :

स्तनमण्डलमय पर्वत वक्षस्थलमा

इन्द्रधनुषको वेष्टन सुषमा

चोली छ नील तृणावलीको

पल्लव पुष्पाङ्कुर बुट्टादार

आकण्ठ कटीतक भर्नाहरूको

तरलित श्वेतम् मुक्ताहार

घनवनको कुसुमाङ्कित रेशम सारी

स्नेहसुधाकिर लोकछहारी । (नेपाल धर्तीप्रति, पृ. ५५)

त्यसै गरी फर्सीको मन्टालाई मानव जीवनको आशावादिताको प्रतीक बनाएर 'फर्सीको मन्ट' कवितामा यसरी विधान गरिएको छ :

म उम्रिँएँ उर्वर सृष्टिमाथि

टुसाउने संसृतिचेत काती

मेरो क्रिया भाँगिनु निर्विराम

अक्कासिने निर्जर मञ्जरी म । (फर्सीको मन्ट, पृष्ठ :४२)

४.२.६ छन्द एवम् लयविधान

विविध वर्णमात्रिक र लोकप्रसिद्ध संगेय छन्दहरूको प्रयोगले सुसज्जित यस सङ्ग्रहका कविताहरूमा वार्णिक (वर्णमात्रिक) छन्दान्तर्गत शार्दूलविक्रीडित छन्दका १८ वटा, उपजाति छन्दका ६ वटा, अनुष्टुप छन्दका ५ वटा, वंशस्थ छन्दका ३ वटा, शिखरिणी छन्दका २ वटा, पञ्चचामर छन्दका एउटा तथा लोकआश्रित मात्रिक छन्दका १५ वटा गीतिकविता र गद्यमुक्तक छन्दको पाँचटुकै एउटा कविता देखिन्छ। तिम्सिना (२०५३) का अनुसार काव्यात्मक दृष्टिले कवि पोखरेलको सफलता भने शार्दूलविक्रीडित, उपजाति, अनुष्टुप, अर्धसमवृत्तका खण्डित वर्णमात्रिक छन्दहरूमा नै बढी प्रखर र प्रवल रहेको पाइन्छ। उनले कविका रूपमा छन्दोवद्ध कविताहरूको रचनामा जुन सिद्धि र सफलता प्राप्त गरेका छन्, त्यो छन्दमा रचना गर्ने अन्य कविहरूका निमित्त दुर्लभ र ईर्ष्याको विषय पनि भएको छ भनिएको पाइन्छ।

४.२.७ भाषाशैली

मनको भाव व्यक्त गर्ने माध्यम भाषा र भाव वा विचार व्यक्त गर्ने तरिका शैली हो। तिखर काव्यभाषाको सुन्दर प्रयोक्ता कवि पोखरेलले यस सङ्ग्रहका कविताहरूमा सरल, सरस, सुबोध तथा वर्णनात्मक, व्यङ्ग्यात्मक एवम् प्रश्नात्मक भाषाशैलीको प्रयोग गरेको पाइन्छ। संस्कृतनिष्ठ तत्सम र तद्भव शब्दको बढी प्रयोग गरिएको यस सङ्ग्रहका कविताहरूमा नेपाली भाषाका मौलिक ठेट (भर्सा) शब्दहरूको समेत यथोचित समन्वय र प्रयोग गरेको पाइन्छ। तिम्सिना (२०५३) का अनुसार कवि पोखरेल छन्दोवद्ध पद्यकारिताको घेराभित्र मात्र सीमित नरही नेपाली भाषाको उच्चारण विधिअनुसार नै भाषाको स्वभाविकता र सुन्दरतालाई कायम राखेर नेपाली कवितालाई महिमान्वित गर्ने कार्यमा दत्तचित्त छन्, अनि नेपाली भाषालाई गौरवान्वित गर्ने र जिउँदो राख्ने कविव्यक्तित्व बन्न पुगेका छन् भनेको पाइन्छ। उनको कवितात्मक भाषामा भाव र विषयवस्तुको कलात्मक सामञ्जस पाइन्छ।

५. निष्कर्ष

संस्कृत साहित्य सिद्धान्तका विशेषज्ञ तथा पश्चिमी साहित्य सिद्धान्तसँग सुपरिचित साहित्याचार्य उत्कृष्ट विशिष्ट काव्य प्रतिभाका धनी बहुमुखी प्रतिभासम्पन्न स्रष्टा परिष्कारलाई रुचाउने स्वच्छन्दतावादी (रुमानी) कवि भानुभवत पोखरेलको सिर्जनचिन्तनको खास क्षेत्र काव्यकविता विधा नै देखिन्छ। फुटकर कवितादेखि खण्डकाव्य हुँदै महाकाव्यसम्मका यात्रा गर्ने पोखरेलले समालोचना लेखन तथा रचनाकौशलसमेतको सिर्जन गरे तापनि पोखरेल मूलतः कवि हुन्।

प्रतिभा र व्युत्पत्तिको सुन्दर समन्वय पाइने रसिलो, खुसिलो र फरासिलो स्वभावका कवि महाकवि एवम् काव्यचिन्तक पोखरेलमा माधव धिमिरेको जस्तो छन्दलाई रसको अनुकूल रचना गर्ने शक्ति देखिन्छ । रमणीय र सुन्दर कविताका धनी भानुभक्तका छिया, छरिता, मधुर एवम् खरम्बरा कविताले गर्दा उनी माधव धिमिरे पछिका उत्कृष्ट काव्यप्रतिभामा दरिन पुगेका देखिन्छन् । आदर्शवादभित्रै जीवनवादको स्थापना गर्न चाहने कवि पोखरेलका कवितामा प्रतीक एवम् अलङ्कारको समुचित प्रयोग र वर्णनात्मकताभित्र पनि व्यञ्जनाको सिर्जना पाइन्छ । मूलतः काव्यकवितासम्बन्धी आफ्ना निजी मान्यताहरू, देशप्रेम, प्रकृतिप्रेम, नारीसौन्दर्य, आत्मविकास, रतिरागात्मकता, विश्व मानवतावाद, शान्ति, सिर्जना र विकाससम्बन्धी चिन्तनहरू यस सङ्ग्रहका कविताहरूमा अभिव्यञ्जित भएका छन् ।

सन्दर्भसूचि

तिम्सिना, अनिरुद्ध (२०५३), 'ढुङ्गाको टुसो : कविताको सुगन्ध', भूमिका खण्ड, लेखक आफैं ।

पोखरेल, भानुभक्त (२०५३), ढुङ्गाको टुसो (कविता सङ्ग्रह), लेखक आफैं ।

श्रेष्ठ, उषा (२०६०), 'भानुभक्त पोखरेलको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन', अप्रकाशित शोधग्रन्थ, त्रि.वि., काठमाडौं ।

सुवेदी, दधिराज (२०५३), समीक्षात्मक मन्तव्य, ढुङ्गाको टुसो', लेखक आफैं ।